

S T R A I P S N I A I

KĘSGAILŲ ŽEMAITIJA. KELIOS PASTABOS APIE KĘSGAILŲ VALDYMĄ ŽEMAITIJOJE (1442–1527)

Eugenijus Saviščevas

Vilniaus universitetas, Universiteto 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva

IVADAS

Kęsgailų giminės įsitvirtinimas XV–XVI a. pradžios Žemaitijoje istorinėje literatūroje svarstytas ne kartą. Matvejus Liubavskis, bendraisiais bruožais aptaręs minėto laikotarpio Žemaitijos teritorinę-administracinię ir pareigybų sistemas bei pareigūnų kompetenciją, pastebėjo, kad Žemaitijos seniūno pareigybė susiformavo iš valdovo vietininko pareigybės. Valdovo remiamos kelios Kęsgailų giminės kartos ne tik įsitvirtino šiame urėde, bet ir gavo nemažai valdų suformuoti stambiam žemėvaldos kompleksui. Tolydžiai stiprindami savo valdžią seniūnijoje Kęsgailos pradėjo savintis teisę skirti vėtros valsčių valdytojus – tijūnus. Tokie Kęsgailų veiksmai kirtosi su didžiojo kunigaikščio (toliau – dk) Kazimiero privilegijos žemaičiams (1442 m.) nuostatomis, pagal kurias vėtros pareigūnus (seniūnų ir tijūnus) turėjo rinkti Žemaitijos bajorai. Remdamiesi šia privilegija žemaičių tijūnai ir bajorai apskundė seniūnų valdovui. 1527 m. tvirtindamas naujai išrinktą seniūnų Stanislovą Stanislovaitį [Kęsgailą] valdovas dalį Žemaitijos valsčių paskyrė administruoti seniūnui, o likusiuosius pasiliuko sau¹.

Nuosekliai Kęsgailų giminės istoriją tyrinėjęs Krzysztofas Pietkiewiczius išaiškino giminės kilmę, genealogiją ir latifundijų susidarymą². Jis patvirtino jau anksčiau istoriografijoje žinotą informaciją. Kęsgailų giminė išsirutuliojo iš Deltuvos bajoro Valmanto sūnaus Kęsgailos palikuonių. 1409 m. Žemaitiją įtraukus į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (toliau – LDK), valdovo vietininku čia buvo pa-

¹ М. Любавский, *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства во времена издания первого Литовского статута*, Москва, 1892 (toliau – ЛОД), с. 66, 67, 201–208.

² K. Pietkiewicz, *Kiežgajłowie i ich latyfundium do połowy XVI wieku*, Poznań, 1982.

skirtas Rumbaudas Valmantaitis, kuris šias pareigas vėliau užleido broliui Kęsgailai. Pastarojo palikuonių jaunesniosios šakos trijų kartų atstovai Žemaičių seniūniją valdė iki 1532 metų.

Abu minėti istorikai labiausiai prisidėjo prie šiuolaikinėje istoriografijoje vyraujančios nuomonės, neva nuo XV a. pradžios iki XVI a. pradžios Kęsgailų valdžia Žemaitijoje buvo beišstumianti valdovo valdžią. Nesiekdami užginčyti šios nuomonės vis dėlto pastebékime, kad ji nėra išsamiau argumentuota, o būtent – neaiškūs santykiai, susiklostę valdovo – seniūno – vietas bajorų trikampyje. Šio straipsnio tikslas – juos išsiaiškinti. Chronologiskai darbo objektą galime apibrėžti dviem įvykiais. Vienas iš jų – 1442 m. dk Kazimiero privilegija žemaičiams, ne tik apribojusi valdovo valdžią Žemaitijoje, bet ir garantavusi vietas bajorams teisę formuoti vietinę administraciją (rinkti seniūnus ir tijūnus). Kitas – jau minėta 1527 m. Žemaitijos seniūnijos administravimo reforma. Abu įvykiai įrėmina Kęsgailų giminės vyrovimo Žemaitijoje laikotarpį, kurį čia ir vadiname Kęsgailų Žemaitija.

KEŠGAILA IR KANTAUTAS

Šaltiniai menkai teatspindi XV a. vidurio Žemaitijos visuomenės situaciją, todėl vietas bajorų ir seniūno santykiai kaita mums nėra gerai žinoma. Aišku, kad po 1440 m. sukilimo žemaičiai į savo seniūną Kęsgailą tebežiūrėjo nepalankiai, o į prieš tai seniūnavusį Kantautą (Geitutaitį) įtariai³. Pastarasis tikrai priklausė įtakingai vietas giminei⁴, galėjusiai paveikti žemaičių bajorus. Šaltiniai leidžia manyti, kad Kantautas tapo tarpininku tarp žemaičių bajorų ir Kęsgailos.

Nors 1443 m. Kęsgaila jau tikrai buvo atgavęs Žemaičių seniūno urėdą⁵, jo ryšiai su Žemaitija, regis, taip niekad ir nesustiprėjo. Pasak Lietuvos Metraščio informacijos, dk Kazimiero privilegijos žemaičiams išdavimo išvakarėse buvo nutarta, kad Kęsgaila į Žemaitijos seniūno postą grįš ne iš karto. Kurį laiką seniūno pareigas turėjo eiti Kantautas⁶. Pastarasis, kaip žemesnio rango Žemaičių seniūnas, minimas dar 1453 metais. Tad aišku, kad Kantauto seniūnavimas, tu-

³ Apie to meto situaciją Žemaitijoje žr.: *Lietuvos Metraštis. Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaškinimus parašė R. Jasas, Vilnius, 1971, p. 290 (kommentarai); S. C. Rowell, Rusena karas Žemaičiuose: keletas pastabų apie 1442 m. privilegijos genezę, *Žemaičių praeitis*, 1998, t. 8, p. 8, 9. Oskaras Haleckis manė, kad žemaičiai Kęsgailai neapykantą jautė dėl 1418 m. sukilimo numalšinimo: O. Halecki, *Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe wielkiego księstwa litewskiego* (Osobne odbicie z Rospraw Akademii Umiejętności wydział historyczno-filozoficzny), Kraków, 1916, t. 59, s. 29.

⁴ Jos įtaką rodo ne tik tai, kad Kantautas 1436–1440 m. pats ējo seniūno pareigas, bet ir tai, kad jo brolis Birialas buvo vieno iš Žemaitijos valsčių tijūnu. Apie Kantauto giminystę su Birialu žr.: *Lietuvos Mokslo Akademijos Bibliotekos Rankraščių Skyrius* (toliau – *LMAB RS*), f. 37 (Žemaitijos dvarų archyvas), b. 2332. S. C. Rowellas be reikalo abejoja šia giminyste, nes ji atispindi ne viename šaltinyje (S. C. Rowell, Rusena karas Žemaičiuose..., ibid., p. 9).

⁵ R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis-struktūra-valdžia*, Vilnius, 2003, p. 250, 326.

⁶ *Lietuvos Metraštis...*, p. 131.

rėjės nuraminti Kęsgailos priešininkus Žemaitijoje, kiek užsițesė. Kuo tai galėtu-me paaiškinti?

1444 m. ar kiek anksčiau Kęsgaila gavo Vilniaus kašteliono pareigybę, todėl vargu ar galėjo dažnai atvykti į Žemaitiją⁷. Nepaisant to, šaltiniai rodo, kad formaliai jis vykdė seniūno funkcijas⁸. Žemaitijoje jam tebepriklausė kelios valdos, nors jų priežiūra, regis, daugiau rūpinosi Kęsgailos žmona⁹. Visai tikėtina, kad Kęsgailai didžiąją dalį laiko praleidžiant valstybės centre, Žemaitijoje tereikėjo vietininko-patiketinio. Žemaičių seniūnui atstovaujančio vietininko praktika gerai žinoma iš XVI a. vidurio, kai ši pareigybė buvo įvardijama *paseniūnio* nominacija. Be abejonės, paseniūnio pareigybės kilmė buvo gerokai ankstesnė, o raida – sudėtingesnė. Šiaip ar taip paseniūnio pareigybė nebuvo valstybinė. Paseniūnis buvo greičiau seniūno vietininkas-patiketinis nei valstybės pareigūnas: jis buvo atskaitingas tik jį skyrusiam pareigūnui, o valdovui ir kitiems valstybės pareigūnams tiesiogiai nepavaldus. Tačiau jo įtaka vietinei administracijai buvo didžiulė, o jo pareigybės dažniausiai būdavo sublokuotos su vieno ar kelių valsčių tiesioginiu valdymu. Galbūt toks paaiškinimas leistų suprasti, kodėl XV a. 6-ojo dešimtmečio Ordino šaltiniai Kantautą vadina Žemaitijos seniūnu (*houptman zcu Samayten*) šalia tuometinio seniūno Jono Kęsgailaičio (*obirsterhouptmann*)¹⁰, nors LDK kanceliarijos raštuose po 1440 m. jis nė karto taip nenominuotas.

Kęsgailos ir Kantauto artimus ryšius rodo daugelis netiesioginių faktų. Kantautas buvo jaunesnis už Kęsgailą, bet kiek vyresnis už jo sūnų Joną. Idomu, kad krikšto metu Kantautas gavo Mykolo vardą, kuriuo buvo pakrikštystas ne tik pats Kęsgaila, bet ir jo vyresnysis sūnus¹¹. Tuo tarpu Kantauto sūnus buvo pakrikštystas tokiu pat vardu, kaip ir Kęsgailos antrasis sūnus Jonas. Abiejų šeimų artumą

⁷ K. Pietkiewiczius, minédamas įsimintiniausius XV a. 5-ojo dešimtmečio Mykolo Kęsgailos darbus, nurodo tik Deltuvos bažnyčios fundavimą 1445 m. (K. Pietkiewicz, op. cit., s. 23). R. Petrusko duomenimis, 1444 ir 1446 m. Kęsgaila dalyvavo pasiuntinybėse pas Lenkijos karalių (R. Petruskas, op. cit., p. 250, 251). Duomenų apie Kęsgailos funduotas bažnyčias Žemaitijoje nėra, nors Kęsgailos pamaldumas buvo gerai žinomas. Jis atispindi ir jo sūnaus Jono raštuose, kur nuolat minima „Dievo valia“. Žr.: G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku*. Ustrój, Poznań, 1993, s. 136–157.

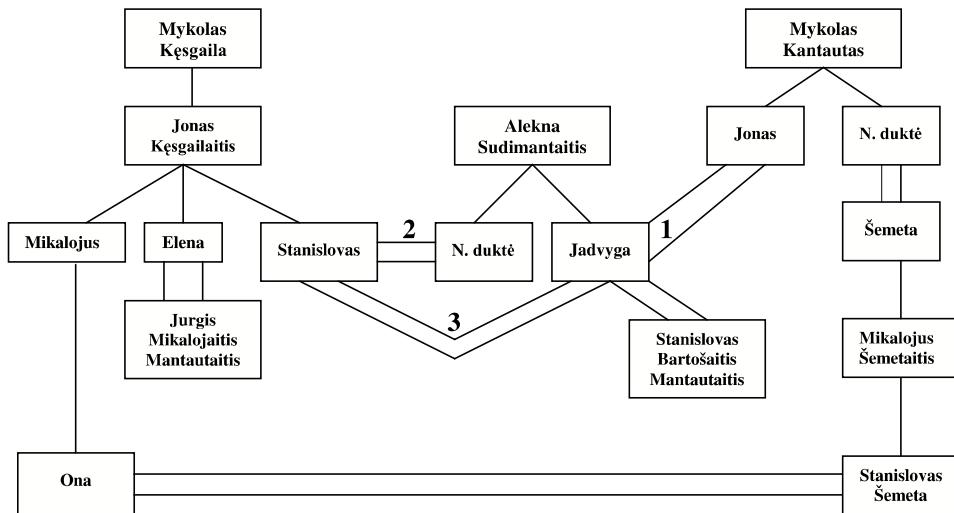
⁸ Taip galime tvirtinti remdamiesi keliomis dk suteiktimis žemaičių bajoram. Beje, jos sietinos ir su laikotarpiu, kada Kęsgaila buvo tik Žemaičių seniūnas, ir su etapu, kai jis éjo ir Vilniaus kašteliono pareigas. Žr.: *Lietuvos Metrika. 6-oji Teismų bylų knyga*, parengé S. Lazutka, I. Valikonyté ir kt., Vilnius, 1995, p. 274, 276. Kiek tikslesnį dokumentą apie vieną iš jų žr. *LMAB RS*, f. 256 (Konstantino Jablonskio fondas), b. 3528. Šiuo požiūriu pati informatyviausia yra dk suteiktis Daugirdui Bilevičiui, kurioje pažymima „Панъ Кезкгайлъ за нимъ писалъ“. Žr.: *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 3*, parengé L. Anuzyté, A. Baliulis, Vilnius, 1998, p. 48.

⁹ Plačiau apie jų žemėvaldą žr. K. Pietkiewicz, op. cit., s. 61–66.

¹⁰ Žr. S. C. Rowell, Rusena karas Žemaičiuose, ibid., p. 10. Plg. R. Petruskas, op. cit., p. 158, 159.

¹¹ Pastebėsime, kad Kražių bažnyčios patronas buvo šv. Mykolas Arkangelas (žr. G. Błaszczyk, op. cit., s. 145). Plg. 1523 m. Mikalojaus Stanislavaičio Kęsgailaičio testamentą (žr. *LMAB RS*, f. 256, b. 1030); 1531 m. Stanislovo Stanislavaičio (Kęsgailos) Kražių bažnyčios altoriaus (funduoto Jono Kęsgailaičio) fundacijos išplėtimas (žr. *LMAB RS*, f. 264 (Petro Karazijos kolekcija), b. 4).

atspindi ir jų vedybų politika, iš kurios matyti Kęsgailų giminės siekis neišleisti Kantauto turto paveldėtojų už savo giminystės rato (žr. pav.).

Pav. Kęsgailos ir Kantauto palikuonių vedybų politika¹²

Kita vertus, reikėtų atkreipti dėmesį į Kantauto žemėvaldos raidą. Kantautas buvo Kelmės tévonis¹³, tačiau XV a. viduryje Kantauto žemėvalda buvo smarkiai praplėsta į Kražių valsčių (Šiaulėnai, Aunuvėnai) Kęsgailų valdų kaimynystėje¹⁴.

¹² Schema sudaryta pagal K. Pietkiewiczių (1982). Kantauto palikuonių turto dokumentus žr. šio darbo 4-ą nuorodą. Schema neatspindi visų Kęsgailaičių, Kantautaičių, Sudimantaičių ir Šemetų giminystės ryšių. Viena linija pažymėta krauso giminystė, dvieim – vedybiniai ryšiai. Skaičiais nurodytos Jadvygos Aleknaitės santuokos.

¹³ Kelmėje buvo ne tik Kantauto, bet ir jo brolio Birialo pagrindinės valdos. Išsišakojusi Birialų giminė tebegyveno Kelmės apylinkėse paskutiniaisiais XVI a. metais (žr. šio darbo 4-ą nuorodą). Pasak Birialų, Kantautas buvo palaidotas Kelmės bažnyčioje. 1574 m. Kantauto turta paveldėjusių kunig. Solomereckij Kelmės dvaro inventoriuje minimas „Kantauto namas“. Žr. *Istorijos archyvas. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai*, parengė K. Jablonskis, Kaunas, 1934, p. 210.

¹⁴ Šiaulėnų ir Aunuvėnų suteiktų žr. *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 3...*, p. 49. Kantautui suteiktų valdų lokalizaciją galime patikrinti pagal jo turto paveldėtojų nuosavybės dokumentus. Šiaulėnai atiteko Kantautaitės ir jos vyro Mikalojaus Šemetos palikuonims. Jų centru buvo Šaukėnai (*Акты Литовской метрики*, собр. Федор Леонович, ч. 1–2, Варшава, 1896–1897, ч. 2, с. 61, 62; Plg. *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 5*, parengė A. Banionis, Vilnius, 1993, p. 246; *Lietuvos Metrika. 4-oji Teismų bylių knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 1997, p. 392, 393). Aunuvėnai atiteko Stanislovo Bartošaičio (Mantautaičio) palikuonims. 1549 m. Bartošaičio valdas pasidalijo keturios seserys Hlebavičiūtės ir jų pusleserė Ona Sapiegaitė. Pastarajai atiteko Aunuvėnai ir Tytuvėnai. Ona Hlebavičiūtė, vėliau kunigaikštienė – Ivano Solomereckio žmona, gavo Kelmę su Dubėnais, o jos sesuo Elžbieta (vėliau Merkeliu-Šemetos žmona) – Pajūri su Laukžemiu (LMAB RS, f. 256, b. 3642, 3643). Šių valdų XVI a. inventorių žr. *Istorijos*

Apie 1450 m. mirus Kęsgailai žemaičių bajorijai pasitaikė puiki proga pasinaudoti 1442 m. jiems duotos privilegijos teisėmis ir išsirinkti sau tinkamą seniūną. Nepaisant to, kad Kantauto kandidatūra į ši postą, be abejonių, buvo pati rimčiausia, seniūnijoje įsitvirtino Jonas Kęsgailaitis. Galima spėti, kad Kantautas Kęsgailų šešelyje liko ne šiaip sau. Vilniuje 1451 m. gegužės 3 d. duota privilegija jam buvo suteiktos Laukžemio valdos šalia Palangos¹⁵. Naujų valdų suteikimas Kantautui labai primena 1440–1442 m. situaciją, kai už pasitraukimą iš Žemaičių seniūno posto jis gavo Aunuvénus ir Šiaulénus. Gali būti, kad panašiai paskatinti buvo ir kiti iškilesnieji žemaičių bajorai. Šiaip ar taip nėra jokių duomenų, kad naujojo seniūno asmuo būtų sukėlęs didesnį žemaičių nepasitenkinimą.

JONAS KĘSGAILAITIS IR ŽEMAIČIŲ BAJORAI

Iki tampant Žemaitijos seniūnu Jono Kęsgailaičio santykiai su Žemaitija nėra aiškūs. Ko gero, didžiąją dalį savo laiko jis praleido valdovo ir Lietuvos di-duomenės aplinkoje. Žemaičių seniūnu Kęsgailaitis tapo mirus tėvui¹⁶, 1450 ar 1451 m.¹⁷, be abejonės, paremtas tiek tuo metu Ponų Taryboje įsitvirtinusį giminaičių, tiek ir palankaus jam dk Kazimiero. Nuo 1452 m. jis jau rezidavo Žemaitijoje, kur tuo metu prasidėjo pasienio konfliktai su Ordinu. 1453 m. pabaigoje kaip vyriausiasis seniūnas kartu su kitais Lietuvos didikais keliavo į Klai-pėdą derėtis su Ordino atstovais. Tuo metu šalia jo minimi ir keli Žemaitijos seniūnijos pareigūnai: Skirsnemunės seniūnas Gedgaudas, Veliuonos – Stankus

archyvas, XVI a. Lietuvos inventoriai..., p. 209–216, 337–340; Акты издаваемые Виленскою Археографическою Комиссиою, Вильна, 1888, т. 14: Инвентари имений XVI-ого столетия, с. 5–19, 246–256, 266–271, 377–387, 479–491.

¹⁵ *Lietuvos metrika. Užrašymų knyga 3..., p. 48.* Suteiktį, pažymėtą 14 indiktu, išdavė LDK kancleris Mykolas Kęsgailaitis, tad ją datuoti galima ir 1465 m. Tačiau reikėtų atsižvelgti į tai, kad paskutinį kartą šaltiniuose Kantautas minimas 1453 m. Iš kitų šaltinių aiškėja, kad Kantauto Laukžemio valdos siekė Skuodą (*LMAB RS*, f. 256, b. 3528, l. 22).

¹⁶ K. Pietkiewiczaus duomenimis, Kęsgaila dar buvo gyvas 1449 09 04 d. (K. Pietkiewicz, op. cit., s. 22).

¹⁷ Nurodydamas 1451-uosius kaip Jono Kęsgailaičio seniūnavimo pradžią, K. Pietkiewiczu remiasi Józefu Wolffu, kuris savo ruožtu rėmėsi Lietuvos Metraščiu (žr. K. Pietkiewicz, op. cit., s. 31; J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków, 1885, s. 91). Be jokių abejonių, Jonas Kęsgailaitis Žemaičių seniūnu buvo 1452 04 23 d. (žr. *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, wyd. Jan Fijałek i Władysław Semkowicz, Kraków, 1932–1947, s. 236). Ankstyviausias mums žinomas jo raštas žemaičių bajorams geriausiu atveju datuotinas 1453 m. (*LMAB RS*, f. 256, b. 3528, l. 7, 8). Remdamiesi netiksliai datuojamais dk Kazimiero suteikčių įrašais, galime spėti, kad Žemaičių seniūnu jis jau buvo vadinamas 1451 03 08 d. (*Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 3..., p. 41.* Plg. ibid., p. 48). I pastarajį atvejį vertėtų atkreipti didesnį dėmesį, nes tuo pačiu indiktu pažymėtais įrašais buvo suteiktos valdos Kantautui (Laukžemis) ir Kęsgailienei (suteiktyje minimas Pamūšis, tačiau čia turimos galvoje valdos ne prie Mūšos, o prie Minijos (*LMAB RS*, f. 256, b. 4098)). 1511 m. Žygimantas Senasis patvirtino šias valdas Stanislovui Jonaičiui Kęsgailaičiui: „...так же пани Кезъгаилови дал его милость потверждаючи данину великого князя Витовта, лесу оу Кгорждах на реце на Мени на немецкой границы...“ Plg. *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 3..., p. 48.*

Mordašas (abu dk domeno dvarų Žemaitijoje seniūnai) ir Žemaitijos – Kantautas¹⁸. Pašliję Lenkijos santykiai su Ordinu privertė Joną Kęsgailaitį likti Žemaitijoje ir ruoštis karui. Nepaisydamas oficialios Ponų Tarybos nuomonės J. Kęsgailaitis rengėsi išnaudoti Ordinui priešiškas žemaičių nuotaikas¹⁹. Norėdamas jas dar labiau paaštrinti 1452 m. į Žemaitiją atvyko ir Lenkijos karalius bei Lietuvos dk Kazimieras²⁰. Trylikamečiame kare su Ordinu, kuriame LDK oficialiai nedalyvavo, žemaičių neapykantos Kęsgailaičiui nebematyti. Regis, šiuo periodu ir užsimenzgė artimesni žemaičių bajorijos ir Jono Kęsgailaičio santykiai.

Palyginus su Kęsgaila, kalbėti apie Joną Kęsgailaitį kaip apie Žemaičių seniūną yra daug lengviau. Pirmiausia tai priklauso nuo šaltinių bazės – turime keiliolika jo raštų žemaičių bajorams²¹. Kita vertus, labai svarbu ir tai, kad iki 1477 m. jis neužėmė kitų pareigybų, tik Žemaitijos seniūno, todėl didžiąją laiko dalį praleisdavo Žemaitijoje.

Iš raštų sudarymo vietų matome, kad Jonas Kęsgailaitis neužsisėdėdavo pagrindinėje savo rezidencijoje – Kražiuose ir dažnai spręsdavo bajorų bylas ten, kur vienokių ar kitokių reikalų tuo metu būdavo atvestas²². Iš raštų turinio galime susidaryti apytikrį Žemaičių seniūno kompetencijos ir jo administraciniu aparato vaizdą. Čia juos kiek plačiau aptarsime.

XV a. I pusės suteikčių žemaičių bajorams tekstai rodo, kad bajorai dažniausiai patys siekdavo naujų žemių ir pavaldinių²³. Lietuvos dk, tenkindamas jų prašymus, siūsdavo atitinkamus raštus Žemaičių seniūnui. Čia galima ižiūrėti tam tikrų tradicijų testinumą. Antai Žygimantas Kęstutaitis, suteikdamas donaciją keliems Medininkų bajorams, taip rašė seniūnui: „...старосте жомойтскому, Пойльмину, чтобы еси даль по человеку тои жомоити...“ Vienas iš šiuo raštu donuotų, bet donacijos taip ir negavusių bajorų vėliau skundėsi tam pačiam valdovui ir šis rašė Kantautui, seniūno poste pakeitusiam Galminą. Iš rašto aiškėja, kad bajorai iš valdovo gautus raštus patys pateikdavo seniūnui, o tas ne visada juos vykdydavo: „Жаловали намъ жомоит Первонова чадъ з Мединьковъ, и грамоту н(а)шу положили передъ нами, Кгойлимину писаную, што велели есъмо были дванадцати жомойти-

¹⁸ S. C. Rowell, Rusena karas Žemaičiuose, *ibid.*, p. 10.

¹⁹ Žemaičių–Ordino pasienyje konfliktai nuolat pasikartodavo. Plačiau apie to meto žemaičių santykius su Ordinu žr. B. Dundulius, *Lietuvos kovos dėl valstybinio savarankišku-mo*, Vilnius, 1993, p. 128, 129, 179, 210.

²⁰ K. Pietkiewicz, op. cit., s. 31.

²¹ Kelis jų paskelbė M. Dovnar-Zapolskis (*Документы московского архива министерства юстиции*, под редакциею М. Довнар-Запольского, Москва, 1897, т. 1, с. 535–538; dar kartą jie paskelbti *Lietuvos Metrika. 6-oji Teismų bylų knyga*, p. 270–277). Nemažai jų, cituotų XVI–XVIII a. dokumentuose, surinko K. Jablonskis (*LMAB RS*, f. 256, b. 3526, 3528, 3529 ir kt.). Vertingiausia Jono Kęsgailaičio raštų originalai saugomi *LMAB RS*, f. 37, b. 798, 799, 800 (Balčių dvaro dokumentai).

²² Vaiguvoje (*LMAB RS*, f. 256, b. 3528, l. 11, 12), Vilkijoje (*ibid.*, l. 20), Šiauduvoje (*ibid.*, l. 7). Paskutinysis atvejis iškalbingiausias.

²³ Matyt, per „prašymą“ (челобитие). Plačiau apie tai žr. J. Bardach, Czałobicia i pokłony. Kartka z dziejów administracji Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVI w., *Studio z ustroju i państwa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.*, Warszawa, 1970, s. 379–390.

номъ дати по человеку. И Кгойлиминъ, дей, и инымъ подоваль, а инымъ не даль...“²⁴ Bajorų asmeninė iniciatyva valdovų raštuose paprastai slypi už formuluočių: „просил у нас“; „говорил нам“²⁵. Panašiai sudarinėti ir dk Kazimiero raštai: „Старoste жомойтскому пану Кезъгайлу. Просили у нас тая жомоит з Оиракголы...“²⁶. Tik suteikiant didesnes valdas raštuose užsimenama apie tarpininką tarp valdovo ir donuojamo bajoro²⁷. Šią funkciją dažniausiai atlikdavo aukštesnieji LDK pareigūnai – Ponų Tarybos nariai, matyt, asmeniškai pažinoję prašančiuosius bajorus. Tad toks valdų išsigijimo kelias ne visiems buvo prieinamas. Seniūnas valdovui pateiktų prašymų pagrįstumą tikrindavo, o prieš patvirtindamas²⁸ neretai koreguodavo²⁹. Seniūnaujant Jonui Kęsgailaičiui, žemaičių bajorai dažniausiai žemių prašydavo ne dk, o seniūno³⁰.

Be to, iš J. Kęsgailaičio raštų matome, kad seniūnas tvirtino žemėvaldos pirkimo ir pardavimo³¹, teisės į giminaičių nuosavybę perėmimo³², paveldėjimo³³ bei bendruomeninių žemių okupavimo aktus³⁴. Seniūno rankose atsidūrės Žemaitijos žemės fondo paskirstymo mechanizmas sustiprino Kęsgailų įtaką vietinei bajorijai.

Vieną didžiausių J. Kęsgailaičio raštų grupę sudaro seniūno teismo sprendimai. Cia kone aiškiausiai matomas seniūno santykis su bajoriškaja Žemaičių visuomene. Reta kuri šių raštų dispozicija neprasideda formule: „И мы, досмотрев з бояры...“ Iš to galime suprasti, kad seniūno sprendimai buvo priimami kolegialiai pasitarus su bajorais. Tačiau iš dokumentų neaišku, kas buvo tie bajorai. Aprioriškai galėtume manyti, kad tai buvo asmenys, suinteresuoti bylos sprendimu ir specialiai ta proga

²⁴ *Lietuvos Metrika. 6-oji Teismų bylų knyga...*, p. 269.

²⁵ *LMAB RS*, f. 256, b. 3528, l. 3, 4. Panaši praktika tebeveikė ir XVI a. pradžioje. Štai Skirsnemunės keliuočiai skundė Dirvėnų tijūnų Stankų Bilevičių, kad tas dar dk Aleksandriui valdant juos iš valdovo išprašęs kaip valstiečius: „.... ино Станько, приехавши заочне, реч упросивши, и листы побрал до его милости, а очевисто перед господарем не хотел мовити ...“ (*LMAB RS*, f. 256, b. 4161).

²⁶ *Ibid.*, l. 6. Plg. *Lietuvos Metrika. 6-oji Teismų bylų knyga...*, p. 276.

²⁷ Žr. šio darbo 8-ą nuorodą. Plg. „Просил у нас панъ Билюс дву озерцъ на границы немецкoi [...] а поведаль намъ штоожь ему даль княз великий Жигимонт тое озеро, а просиль ему панъ Лелюша“. Žr. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, Санкт-Петербург, 1863, т. 1, с. 19.

²⁸ Toki dk suteikties patvirtinimą žr. *Lietuvos Metrika. 6-oji Teismų bylų knyga...*, p. 277.

²⁹ Pasak vienos Jono Kęsgailaičio spręstos bylos dokumentų, bajorai prašė pas valdovą veldamo, kurio kilme pasidomėjus, paaiškėjo, kad jis bajoras: „И мы [...] дали ему нашъ листъ, што его никому не просить за велдомог(o), занже онъ перед тымъ и свои людцы мель велдомый, а тепер прыбожаль“ (*Lietuvos Metrika. 6-oji Teismų bylų knyga...*, p. 276).

³⁰ To laikmečio dk Kazimiero raštų, rašytų Jonui Kęsgailaičiui, kad šis duotų valdų bajorams, pasitaiko nedžnai (žr. *LMAB RS*, f. 256, b. 3526, l. 24, 44; b. 3528, l. 21; *Lietuvos Metrika. 6-oji Teismų bylų knyga...*, p. 277, Nr. 417). Daug dažnesnės seniūno valia duotos suteiktys: *LMAB RS*, f. 256, b. 3526, l. 9, 30, 33, 38; b. 3528, l. 9, 19, 23; *Lietuvos Metrika. 6-oji Teismų bylų knyga...*, p. 277, Nr. 417, 418.

³¹ *LMAB RS*, f. 256, b. 3526, l. 33; b. 3528, l. 7, 13.

³² *Ibid.*, b. 3526, l. 29, 31, 39, 40; b. 3528, l. 7, 13.

³³ *Ibid.*, f. 37, b. 798.

³⁴ *Ibid.*, f. 256, b. 3529, l. 333; b. 4255.

susirinkę seniūno teisme. Raštuose jie dažniausiai apibūdinami kaip „бояре околицы“. Tačiau šaltiniuose bylų dalyviai ir bajorai, padedantys seniūnui jas spręsti, aiškiai atskiriamai: „И мы, досмотрев з бояры, подlugъ сведечства тых бояръ, которыи были при том выше писаны...“³⁵ Tiesa, tai nereškia, kad teisme liudiję bajorai negalėjo būti traktuojami kaip Žemaičių seniūno teismo patarėjai. Iš bylų visgi matome, kad to meto teismai vargu ar būtų įmanomi nepažinus vietinių tradicijų. Jono Kęsgailaičio teismo sprendimuose ne kartą pabrėžiamas „senovės“ („мы старого не рушали“) nelaužymo principas. Tokiai „senovėi“ liudyti teisme seniūnui buvo reikalingi patikimi žmonės. Dažniausiai raštuose jie minimi kaip privatūs asmenys. Darbo prievolę eiti atsisakiusių bajorų bylose, kurios iš esmės buvo bajoriškos kilmės įrodymo bylos, seniūnui padėdavo bajorai, dažniausiai nenominuoti jokiomis pareigybėmis: „И опытали есмо бояр Сиря (и) иных, которыи гараздъ ведают“³⁶; „Ино сведчыли передъ нами намесники и бояре“³⁷; „Ино перед нами сведчыли бояре, на ѿмъ: Миколай Сиревич...“³⁸ Iš prievolės bylų aiškėja, kad seniūno teismą jos dažniausiai pasiekdavo valstiečių iniciatyva, kurie buvo suinteresuoti kuo daugiau žmonių įtraukti į valsčiaus prievolininkus. To paties siekavovo ir iš valstiečių renkami prievalzdai bei kilmingieji seniūno vietininkai ar tijūnai: „Поведали намъ околица Тверовъская, ижъ тые Преивиловичы [...] не хоживали николи на лед на нас рыбы ловити, а приставове почали их к тому делу вернути к неводу“³⁹. Prievalzdamas didesnis darbo prievolininkų skaičius bent jau aprioriškai reiškė santykinai sumažėjusią darbų apimtį vienam valstiečiui, o vietininkams ir tijūnams – duoklių (pasėdžių) nuo valsčiaus bendrą padidėjimą: „...доводили люди, что бы они тивуну и наместнику поседи делали“⁴⁰. Iš tų pačių bylų matome, kad šioms pavienių kilmingųjų giminių „išbajorinimo“ siekiančioms jėgoms priešintis buvo galima apeliuojant tiek į dk suteikčių aktus, tiek į vietas bajorų liudijimus. Todėl ir seniūno teismo sprendimus vykdyti buvo skiriami ne tik seniūnui pavaldūs pareigūnai, bet ir vietas bajorijos atstovai: „И мы, досмотревъши и послали есмо Талата, тивуна ойракгольского, и Михна Керстововича...“⁴¹ Iš to aiškėja, kad valsčiaus bajorijos ir valstiečių administracija nebuvvo sutelkta vieno-se rankose. Valstiečius administravę seniūno vietininkai ir tijūnai neadministravo bajorijos, paklusnios tik seniūnui. Kiek didesnę valdžią valsčiaus bajorijai turėjo gal tik dk domeno valsčių seniūnai-laikytojai, bet ir jų valdžia rėmësi daugiau juos skyrusio valdovo nei jų asmeniniu autoritetu. Vietos tradicijos jie nežinojo, todėl artimiausią seniūno patarėjų korpusą turėjo sudaryti ne tik pareigūnai, bet ir iškiliausią vietas bajorų giminių atstovai. Jono Kęsgailaičio seniūnavimą atspindinčiuose šaltiniuose nematome, kad vietas bajorijos interesams atstovaujantys asmenys kartu būtų ir seniūno vietininkai bei tijūnai.

³⁵ Ibid., f. 37, b. 798.

³⁶ Ibid., f. 256, b. 3528, l. 8.

³⁷ Ibid., l. 18.

³⁸ *Lietuvos Metrika. 6-oji Teismų bylų knyga...*, p. 274, Nr. 410.

³⁹ *LMAB RS*, f. 256, b. 3528, l. 12.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ K. Jablonskis, Nauji Vytauto laikotarpio aktai, *Praeitis*, 1933, t. 2, p. 393.

Šaltiniuose tiesiogiai įvardyti vos du Jono Kęsgailaičio seniūnavimo laikotarpio tijūnai ir vienas valsčiaus vietininkas. Ariogalos tijūnas Toljotis (Talatas), regis, buvo Kęsgailaitis⁴², o Raseinių tijūnas Kybartas – turbūt vienos bajoras⁴³. Beje, šiuo atveju verta pastebėti, kad tijūnas Kybartas minimas kartu su Raseinių vietininku Staniu⁴⁴. Pastarojo vien iš vardo identifikuoti neįmanoma, tačiau aišku, kad jis turėjo būti seniūno interesams atstovaujantis asmuo. Iš čia aiškėja, kad Žemaitijos valsčių administracija buvo kelių lygių. Tai, kad seniūnas prie valsčiaus tijūno institucijos buvo suinteresuotas skirti vietininkus, rodytų, jog tijūnai nebuvovo vien tik seniūno valdžios atstovai valsčiuje. 1442 m. dk Kazimiero privilegijoje numatyta nuostata, kad tijūnai turi būti renkami iš žemaičių bajorų, leidžia spėti, kad jie galėjo veikti ir savarankiškai. Tuo tarpu vietininkai tokios laisvės neturėjo. Kita vertus, aišku, kad privilegijoje deklaruotas tijūnų renkamus faktiškai nedaug tevaržė seniūno veiksmus, nes rinkimų procedūra nebuvovo reglamentuota. Iš šaltinių nematyti, kad valsčiaus tijūnus rinko to paties valsčiaus bajorai, o tai reiškia, kad pretendentai į tijūno pareigybės turėjo ieškoti valsčiaus ribas peržengiančių valdžios struktūrų paramos. Žemaitijoje tokios buvo tik dvi: vienos seniūnas ir vienos vyskupas. Iki pat XVI a. pabaigos nematome, kad Žemaičių vyskupo institucija būtų buvusi vienos bajoriją nors kiek reikšmingiau konsoliduojančia ir formuojančia jėga. Tokia buvo tik seniūno institucija. Tad bajorai, siekę tijūno urėdo, turėjo ieškoti seniūno paramos.

Socialiai aktyvių bajorų suartėjimą su seniūnu galima pastebėti pasekus bajorų interesus seniūno teisme atstovavusių asmenų istoriją. Šiuo požiūriu iškalbin-giausias Sirevičių giminės pavyzdys. Dviejose Jono Kęsgailaičio seniūnavimo laikotarpio prievolių-kilmės bylose minimas Sirius ir jo sūnus Mikalojus⁴⁵. Pastarasis jau Jono Kęsgailaičio sūnaus Stanislovo rašte (1494 m.) vadinamas tijūnu⁴⁶.

⁴² R. Petruskas, op. cit., p. 250. Matyt, jis kartu su sūnumi Martynu (*Taliathy cum Martino filio suo*) 1490 m. fundavo Krekenavos bažnyčią (*Codex Mednicensis seu Samogitiae diocesis*, collegit P. Jatulis, Roma, 1984, t. 1, p. 126, 127). Kai kuriuos Toljočio fundacijoje minimus bajorus galima identifikuoti su 1528 m. kariuomenės surašymo Vilkojos valsč. bajorais. Gali būti, kad šios giminės palikuonys buvo Mikalojus ir Jonas Stanislovaičiai Bijutiškiai. XVI a. viduryje jie reikalavo iš Kęsgailaičių grąžinti pagal jų tėvo dėdės Mikalojaus Butrimaičio testamentą jiems paliktas Rekyvos, Šiaulėnų ir Mackiškių valdas. Žr. *LMAB RS*, f. 256, b. 1036, 1040, 1041, 1444, 1046.

⁴³ *LMAB RS*, f. 256, b. 3526, l. 40. Sietinas su Kybartais, gyvenusiais Ariogalos ir Raseinių valsčių paribyje (ties dabart. Kaulakiais).

⁴⁴ Ibid.: „Покладал лист его милости пана Яна Кезкгайловаича, пана Виленского, старости Жомойтского, [...] писаны у Вилни [...] в котором описует иж его милост пан Кезкгайловоич пишет до тивуна росенского Киборта так же и наместника росенского Станя...“

⁴⁵ Žr. šio darbo 36-ą ir 38-ą nuorodas.

⁴⁶ XV a. pabaigos šaltiniuose Žemaitijos valsčių valdytojai retai nominuojami tijūno titulu. Apie tai, kad jie valdė valsčius, kalbama tik užuominomis. Štai seniūno Stanislovo Jonaičio [Kęsgailaičio] įsakyme dėl valdų suteikimo bajorams rašoma: „...и велел Миколаю Сиревичу, або у своей волости обобрав..“ (*LMAB RS*, f. 256, b. 3526, l. 24). Iš to, kad ši dokumentą 1595 m. pasitvirtino Beržėnų bajorai, aiškėja, kad M. Sirevičius turėjo būti Beržėnų valsčiaus valdytojas (tijūnas?).

Sirevičių protėvis Sirius Žemaitijoje buvo ryški figūra dar XV a. viduryje⁴⁷. Tad įtakingiausių žemaičių bajorų giminės dalyvavimas Žemaitijos administraciniame aparate neabejotinas. Tai leidžia manyti, kad, nepaisant stiprėjančios Kęsgailų giminės įtakos, Žemaitijos gyvenime nemažą vaidmenį tebevaidino vienos kilmingų giminės, tarp bajorijos turėjusios seniai nusistovėjusį autoritetą.

Taigi XV a. II pusėje Žemaitijos administraciniame aparate įsitvirtino seniūno giminaičiai⁴⁸, seniūno privatūs tarnybininkai-vietininkai bei įtakinių vietinės kilmės bajorai. Jono Kęsgailaičio seniūnavimo metu seniūno ryšiai su žemaičių bajorais pastebimai sutvirtėjo ir pagilėjo, tačiau ne visi jų interesai sutapo.

KĘSGAILAIČIŲ PRIVATUS DVARAS ŽEMAITIJOJE

Vyraujanti Kęsgailaičių padėties Žemaitijos visuomenėje išliko ir po Jono Kęsgailaičio mirties⁴⁹. Kokiomis aplinkybėmis jo sūnus Stanislovas gavo Žemaičių seniūno pareigas, nėra aišku. Ko gero, ne paskutinį vaidmenį čia suvaidino bičiuliški karaliaus Kazimiero santykiai su velioniu jo tėvu bei vis dar juntama Kęsgailaičių įtaka Ponų Taryboje. Žinoma, naujajį seniūnų galėjo išsirinkti ir žemaičių bajorai, tačiau šaltiniuose užtinkame užuominu, kad jų nuomonės niekas neklausė⁵⁰.

Stanislovo Jonaičio raštų turinys ne kuo tesiskiria nuo jau aptartų jo tėvo raštų turinio, tad jų plačiau neaptarinėsime. Pastebėsime tik tai, kad dar Jono Kęsgailaičio laikais „nukaldinta“ formulė „и мы, досмотрев з бояры“ beveik be išimties kartojama visuose jo ipėdiniuose raštuose.

⁴⁷ *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 3...*, p. 49, 50.

⁴⁸ Sunkiai identifikuojamas Toljotis nebuvo vienintelis Valmantaičių giminės atstovas, įsitvirtinęs to meto Žemaitijoje. XV a. II pusėje Batakius valdė Stankus Sudivojaitis. Ši valsčiuką 1481 m. paveldėjo Jonas Kęsgailaitis. Žr. *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 1*, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 1998, p. 101.

⁴⁹ Tiksliai Stanislovo Jonaičio seniūnavimo pradžia nėra žinoma. Istoriorafijoje susiklosė tradicija Jono Kęsgailaičio seniūnavimo pabaigą sieti su 1485 m., o jo sūnaus Stanislovo pradžią – su 1486 metais. Žr. K. Pietkiewicz, op. cit., s. 35; R. Petrauskas, op. cit., p. 326. Abu autoriai neatsižvelgia į K. Jablonskio sudarytą Žemaičių seniūnų sąrašą. Žr. K. Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius, 1979, p. 255. Tiesa, K. Jablonskis savo teiginį nebuvo parėmęs nuorodomis į šaltinius. Iš jo surinktų bei kai kurių publikuotų šaltinių žinome keturis Jono Kęsgailaičio žemaičių bajorams duotus ir 1486 m. datuotinus raštus (*Lietuvos Metrika. 6-oji Teismų bylų knyga...*, p. 270, Nr. 400; p. 276, Nr. 412; *LMAB RS*, f. 256, b. 3528, l. 23). Vėlyviausias raštas yra datuotas 1486 m. rugpjūčio 13 d. (ibid., b. 3526, l. 40). Pirmąjį panašaus pobūdžio Stanislovo Jonaičio raštą galime datuoti 1487 m. balandžio 21 d. (*LMAB RS*, f. 256, b. 4097). Tad labiausiai tikėtina, kad Stanislovas Jonaitis seniūnu tapo 1486 m. pabaigoje.

⁵⁰ 1527 m., tvirtinant Žemaičių seniūnu Stanislovą Stanislovaitį (Kęsgailaitį), užsimenama apie tai, kad jo tėvas buvo paskirtas toms pačioms pareigybėms: „...што первей сего отец нашъ славное памяти Казимир, корол и великий княз его м(и)л(о)сть, убачывши ку собе высокии а верныи заслуги и захованьесталости у высоких цнотах шляхетне урожоного доброе памяти пана виленского, старосты жомоитъского, пана Станислава Яновича, рачиль его м(и)л(о)сть ему дати вряд, то есть староство Жомоитъское...“ (*Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 12*, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 2001, p. 487, 488).

Šaltinių medžiaga leidžia manyti, kad jau Stanislovo Jonaičio seniūnavimo metu Žemaitijos administracijai didelę įtaką darė privatus Kęsgailaičių dvaras. XV–XVI a. sandūroje šio dvaro pareigūnų sistema buvo glaudžiai persipynusi su Žemaitijos valstybinių valsčių administracija. Antai 1492 m. lapkričio 9 d. Stanislovo Jonaičio rašte užsiminta, jog jo privataus dvaro maršalka vykdė teismo pareigūno funkcijas: „I my wysyłali marszałka naszo(g)o tych dwu proseczeni osmotret...“⁵¹ Pastebékime, kad Jono Kęsgailaičio dvaro maršalka Minelga minimas dar 1457-aisiais⁵². 1516 m. gruodžio 8 d. dk Žygimantas Senasis patvirtino Žemaičių seniūno Stanislovo Jonaičio maršalkos Adomo Hanusaičio (Beinarto) įsigytų valdų nuosavybės dokumentus⁵³, o 1521 m. Stanislovas Jonaitis apdovanojo tą patį maršalką žemėmis iš savo Kražių ir Batakių valdų⁵⁴. Beje, XVI a. 4-ajame dešimtmetyje A. Hanusaitis tapo vienas įtakingiausių Žemaitijos bajorų ir tijūnų.

Ankstyvąjį Kęsgailaičių dvaro Žemaitijoje pradžią galime sieti su seniūno raštinės formavimusi bei seniūno raštininko pareigybės atsiradimu. Stanislovo Jonaičio raštininku buvo Paškus, tarnavęs dar Jonui Kęsgailaičiui⁵⁵. Tai nebuvo eilinis rašovas (*dijokas*), nes XV–XVI a. sandūroje seniūnas jam parūpino Jurbarko tijūniją⁵⁶ bei padovanovojo iš Gedgaudo (ar Getauto?) gautą Pramedės dvarą⁵⁷. Kęsgailų raštininkai, kaip ir nemaža dalis jų tarnybininkų, buvo nevietinės kilmės bajorai⁵⁸. Kęsgailaičių dvaro struktūros brandą atspindi Stanislovo Jonaičio sūnaus Stanislovo aplinkoje minimos Kęsgailaičių dvaro *virtuvininko* ir *iždininko*

⁵¹ *LMAB RS*, f. 37, b. 809.

⁵² *Codex Mednicensis seu Samogitiae diocesis...*, t. 1, p. 98.

⁵³ K. Pietkiewicz, Metryka Litewska – księga wpisów za lata 1516–1518, *Lituano-Slavica posnaniensis. Studia historica*, Poznań, 1995, t. 6, s. 171.

⁵⁴ *LMAB RS*, f. 256, b. 3622. Beinartų Hanusaičių bei iš jų kilusių Adomaičių giminės kilmė nėra žinoma. Aišku tik tai, kad XVI a. pradžioje pagrindinė giminės žemėvalda buvo Žemaitijoje (tuo metu rezidencinė Adomo Hanusaičio valda – Kolainiai Pavandenės valsčiuje). Dar XVI a. pabaigoje giminei priklausė nedidelės valdos už Žemaitijos ribų: Gorodų valda Naugarduko paviete (*Описъ документов Виленского Центрального Архива Древних актовых книг*, Вильна, 1901, т. 1, с. 173, № 37), Sodovščinos valda Lydos paviete (*ibid.*, т. 3, с. 40, № 66).

⁵⁵ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka*, Poznań, 1995, s. 133. Paškaus iš Jono Kęsgailaičio ir dk Kazimiero gautas bei iš žemaičių bajorų įsigytas valdas 1496 m. privilegija patvirtino dk Aleksandras (*LMAB RS*, f. 256, b. 4119).

⁵⁶ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 214.

⁵⁷ *Акты Литовской метрики...*, ч. 1, с. 17. Apie jo padėtį to meto LDK bajoriškoje visuomenėje kalba jo žentų vardai: LDK raštininkas lotynų k. Stanislovas Skapas, kuniagaikštis Bagdonas Dmitrijevičius (Oginskis), Ivanas Grinkovičius bei Vilniaus paarklidininis Šimkus Mackaitis (*LMAB RS*, f. 256, b. 3863, 3865).

⁵⁸ Andrius Mackavičius 1512 m. vadinamas Stanislovo Jonaičio raštininku. Minima, kad jo tėvoninės valdos buvo Minsko paviete (*LMAB RS*, f. 256, b. 3538). Stanislovo Jonaičio Kęsgailaičio Platelių vietininkas 1517 m. buvo Prokopas Rozvara (*Прокоп Розвара*). Didžiajų savo turto dalį jis paveldėjo iš jų įsisūnijusio Jono Kęsgailaičio tarnybininko Stanislaus Mačiochino (*LMAB RS*, f. 256, b. 4230).

pareigybės⁵⁹. Taigi privataus Kęsgailų dvaro pareigybės buvo blokuojamos su valstybinių Žemaitijos valsčių valdymu, o jose įsitvirtinę bajorai dažniausiai buvo nevietinės kilmės.

Iki tol nusistovėjusį privatų seniūno administracinių aparatą, kaip ir santykius su vietinėmis valstybės valdžios institucijomis, Stanislovas Jonaitis paveldėjo iš tėvo. Todėl galima spėti, kad jau Jono Kęsgailaičio seniūnavimo metu aiškios ribos tarp seniūno dvaro ir vietinės Žemaitijos administracijos nebuvu. Laikui bégant seniūno valdžia stiprėjo vis labiau mažindama vietas savivaldai atstovaujančių institucijų reikšmę. Dažniausiai tai vykdavo vietas urėduose įsitvirtinus asmenims, nesuinteresuojuems savivaldos tradicijų tēstinumu. Kartu iš viešajų žemaičių bajorų gyvenimą įsiveržė seniūno proteguojamos nevietinės kilmės bajorų giminės, įsitvirtinusios vietiniuose urėduose ir per juos galėjusios turėti įtakos bajorijai. XVI a. pradžios duomenys rodo, kad iš kai kuriuos valsčius (Kražių, Viduklės) valdytojais buvo skiriami tik seniūno tarnybininkai. Tai kėlė visų pirmą įtakingą Žemaitijos bajorų nepasitenkinimą, kurie, remdamiesi valdovų privilegijomis žemaičiams, vietines pareigybes suprato kaip savo interesų sferą. Tačiau pažaboti seniūno savivalę pati bajorija buvo per silpna.

VALDOVO IR SENIŪNO VALDŽIŲ SANTYKIS ŽEMAITIJOJE

XV a. pradžioje Žemaitijai įsiliejus į LDK, Lietuvos valdžia čia neturėjo gilesnių, visą Žemaičių žemę apimančių valdymo tradicijų. Tiesiogiai dėl paklusno tik dar XIII a. pabaigoje Panemunėje pradėjės formuotis valdovo pilių-dvarų tinklas, administruotas per valdovo deleguotus pareigūnus. Tuo tarpu už jo ribų buvusi etnografinės Žemaitijos dalis buvo valdoma per tijūnus, kurių parinkimo tvarką nuo 1442 m. reglamentavo dėl Kazimiero privilegija žemaičiams. Labai fragmentiškos žinios apie XV a. dėl Žemaitijos domeno dvarų valdytojus neleidžia tiksliai nustatyti jų vaidmens regione gyvenime. Iš kiek detalesnių XV–XVI a. sandūros duomenų aiškėja, kad dėl Žemaitijoje buvusių valdovo domeno dvarų nepaleido iš savo rankų⁶⁰.

⁵⁹ 1528 m. minimas Žemaitijos seniūno virtuvininkas ir Viduklės vietininkas Andrius Bartošaitis (*LMAB RS*, f. 256, b. 4296). Iždininko Jono Dirmos pareigybų klausimas kiek sudėtingesnis. Iždininku jis vadinas 1529 metais. Tačiau viename 3-iuoju indiktu (atitinka 1514 ar 1529 m.) datuotame rašte minimas Jonas Dirmaitis, kuris vadinas Kražių vietininku ir Viduklės tijūnu. Iždininkas Dirma (Dirmaitis) buvo Jono sūnus (*Опись документов Виленского Центрального Архива Древних актовых книг*, т. 2, с. 12, № 181). Todėl tikėtina, kad čia kalbama apie du asmenis: tėvą ir sūnų. Iš 1529 m. rašto aiškėja, kad Jonas Dirma (Dirmaitis) tarnavo ir Stanislovo Stanislovaičio tėvui: „Узнавъши есмо верные а справедливые, а накладные послуги подскарбего нашего Яна Дирмовича ешо ку небожъчику пану отъцу нашему и к намъ, а такъ его верные послуги завъжды намъ пожыточные были и часу молодости нашое брали есмо в него пенезми и золотыми, и шатами, яко того всего нас дошло сумою четыристо копъ грошени литовъское монеты...“ (*Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 25*, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 1998, p. 223).

⁶⁰ Žr. pajamų iš Josvainių, Veliuonos, Šiaulių ir Skirsnemunės paskirstymą dėl dvariškiams. *Русская историческая библиотека (толиа – РИБ)*, Литовская Метрика. Книги записей, Санкт-Петербург, 1910, т. 27, с. 183, 210, 253, 255, 257, 266, 267, 281.

Tiesa, Kęsgailaičiai karts nuo karto administravo Šiaulius, Vilkijos bei nuo Veliuonos beatskylančio Jurbarko valdas, tačiau jų valdymą čia sankcionavo valdovas⁶¹. Jau XV–XVI a. sandūroje egzistavo tradicija į šias valdas laikytojais skirti dėk raštininkus, nors kaip seniūnijos ar įkaitai jos buvo duodamos ir LDK diduomenės atstovams. Apskritai šių asmenų valdymo įtaka Žemaitijoje nebuvo aiškiai juntama, nes jie retai kada čia reziduodavo ir dar rečiau turėjo nuosavybės⁶².

Kaip rodo 1528 m. kariuomenės surašymas, Žemaitijos dėk domeno dvarų bajorija buvo organizuota taip pat, kaip ir Lietuvoje: jos priešakyje stovėjo vienos vėliavininkai⁶³. Nuolatinę administraciją čia sudarė laikytojų vietininkai, kurieems tvarkytis padėjo raštininkai⁶⁴. Vėliavininkų ir raštininkų pareigybės atsiradimas siejosi su vietininkų-laikytojų teisine kompetencija, paveldėjusia kai kurias pilies apygardos viršininko funkcijas. Valdovo domeno dvaro apylinkėje vietininkas-laikytojas, skirtingai nei tijūnas, turėjo teisę administroti ir bajorus, nors jie buvo pavaldūs ir Žemaitijos seniūno teismui. Toks administravimas nulémė dvarų teismo „knnygų“ atsiradimą jau XVI a. I pusėje⁶⁵. Tuo tarpu visa likusioji Žemaitija dar ir XVI a. viduryje turėjo vieną bendrą vėliavą, kurią saugojo ir nešė seniūno skirtas vyriausasis tijūnas⁶⁶, ir pakluslo vienam seniūno (arba jo paseniūnio) teismui.

Lietuvos dėk domeno bajorija turėjo ir kitų išskirtinių bruožų⁶⁷, pvz., vietinius lyderius. Antai Veliuonos vėliavininkų Rusteikų giminės atstovai šią pareigybę perdavinėjo iš kartos į kartą⁶⁸. Savo turtu jie neprilygo to meto tijūnų giminėms,

⁶¹ Pvz., Jurbarko valdos buvo įkeistos Stanislovui Jonaičiui ir jas kaip įkaitą paveldėjo Stanislovas Stanislovaitis (*Lietuvos Metrika. 12-oji Užrašymų knyga...*, p. 489). Beje, pastarasis valdovui susigrąžinus Jurbarką neketino atsisakyti savo pretenzių: 1530 m. jis buvo iš ten išvijes karalienės Bonos laikytoją Stanislovą [Steckavičių]. Žr. *Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas*, Lietuvos Metrika. 17-oji Užrašymų knyga (mikrofilmas), l. 119v.

⁶² Be abejonių, būta išimčių. Štai apie 1488 m. Veliuonos laikytoju buvo vienos bajoras Daugirdas Bilevičius. XVI a. viduryje Žemaitijoje įsitvirtino Skirsnemunės ir Raseinių laikytojai, dėk lotyniškojo sekretoriaus Stanislovo Jokūbaičio Skapo giminė. Tiesa, S. Skapo įtaka padidėjo dėl to, kad jis per savo žmoną, Jurbarko tijūno Paškos dukrą, paveldėjo Mituvos dvarą Raseinių valsčiuje (žr. šio darbo 57-ą nuorodą).

⁶³ Vilkijoje (*Михаило Станьковичъ*), Veliuonoje (*Михно Рустемковичъ*), Tendžiogaloje (*Мамей Бутковичъ*), Josvainiuose (*Янъ Некраиевичъ*), *РИБ*, Литовская Метрика. Перепись войска литовского, Петроград, 1915, т. 33, с. 200, 203, 229, 230.

⁶⁴ Vilkija (*Дъякъ Кривый*), Veliuona (*Дъякъ Юръи Яновичъ*). Žr. *РИБ*, т. 33, с. 201, 205.

⁶⁵ Ankstyviausiai duomenys apie vietininko-laikytojo teismą yra datuojami paskutiniaisiais dėk Kazimiero valdymo metais. Apie tai kalbama 1504 08 29 d. dėk Aleksandro rašte: „...ино дей того смотрел межы ными небожык Довъгирдъ Билевич в тотъ часъ, как (от) отца нашего короля его милости Велену держал...“ (*LMAB RS*, f. 256, b. 4265).

⁶⁶ Plg. Žemaičių žemės 1542 (*Акты, относящиеся к истории Западной России*, Санкт-Петербург, 1848, т. 2, с. 387) ir 1551 m. (*РИБ*, Литовская Метрика. Книги публичных дел, Юрюзев, 1914, т. 30, с. 204, 205) prašymus seimiouose.

⁶⁷ Čia galime pastebėti skirtingą nei likusioje Žemaitijoje patronimų su priesagomis -onis, -ūnas formavimosi tradiciją.

⁶⁸ Žr. *LMAB RS*, f. 256, b. 3529, l. 199; taip pat šio darbo 63-ą nuorodą. Apie vėliavininkų instituto svarbą LDK bajorų parlamentarizmui žr. W. Kamieniecki, Chorążowie w parlamentaryzmie litewskim przed unią lubelską, *Antemurale*, Romae, 1965, s. 165–203. Vėliavininkų pareigybės paveldėjimas, regis, buvo pakankamai išprastas dalykas.

todėl nereikia stebėtis, kad su jomis nesigiminiavo, tačiau genetiškai visa Žemaitijos bajorija sudarė vieną korporaciją. Tokio vientisumo požymių matome XVI a. vidurio reformų metu, kai Žemaitijos žemės teismo raštininko pareigos atiteko Adomui Rusteikai⁶⁹, o Raseinių (Skirsnemunės) věliavininku tapo, regis, senosios žemaičių aristokratijos palikuonis Gabrielius Skaraitis Klausgailaitis⁷⁰.

Kiek galima spręsti iš suteikčių, XV a. Lietuvos valdovai retai kada suteikdavo Žemaitijoje valdų nevietinės kilmės bajorams. Jei vis dėlto taip atsitikdavo, tokios valdos dažniausiai būdavo išskiriamos iš domeno valsčių⁷¹. Pirmasis didelis dk įsikišimas į Žemaitijos valsčių valdymą įvyko dk Aleksandro laikais, kai valdovas savo žmonai Elenai užrašė Dirvėnų, Viešvėnų ir Beržėnų valsčius bei Vilkiją⁷². Stanislovo Jonaičio reakcija į šį užrašymą mums nežinoma, bet gali būti, kad tokie valdovo veiksmai prisdėjo prie XVI a. pirmaisiais metais pasireiškusio abipusio Kęsgailaičio ir Lietuvos valdovo nepalankumo⁷³. Idomu, kad maždaug tuo pat metu dk Aleksandras suteikė 28 Dirvėnų valsčiaus valdas Giedraičių bajorui Baltramiejui Stankaičiui. Tačiau jam taip ir nepavyko jų užvaldyti, nes ne tik suteiktieji valstiečiai, bet ir vienos tijūnai bei bajorai jo neįsileido į valsčių. Dėl to kilusios bylos dokumentuose užsimenama, kad valstiečius kurstė vienos tijūnas, suinteresuotas išlaikyti jų duodamas prievoles. Nors teismas tai išaiškino, bet įbaugintas Giedraičių bajoras pats prašė duoti jam valdų kitoje vietoje. Vėliau minėtus valstiečius Stanislovo Jonaičio sūnus atidavė savo iždininkui Jonui Dirmai⁷⁴.

Konfliktas dėl valdų Dirvėnų valsčiuje buvo aršesnės priešpriešos preliudija. Pablogėjusi LDK tarptautinė padėtis, pasireiškusi Maskvos valstybės spaudimu, vertė Lietuvos valdovus ieškoti kelių, kaip iš domeno valdų gauti maksimalias

⁶⁹ Šias pareigas Adomas Rusteika éjo 1578 12 28 (*LMAB RS*, f. 122, b. 24) – 1590 08 01 d. (*Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, c. 244).

⁷⁰ Kaip Raseinių věliavininkas minimas 1552 m. (*LMAB RS*, f. 256, b. 3526, l. 42). Gali būti, kad 1567 m. surašyme minimas Raseinių věliavininkas Stanislovas Gabrielaitis buvo jo sūnus.

⁷¹ Plg. K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, s. 133.

⁷² *Lietuvos Metrika*. 25-oji Užrašymų knyga, p. 219. Tiksliai paskyrimo data nėra žinoma. Kunigaikštystė Elena už dk Aleksandro ištekėjo 1495 m. Matyt, maždaug tada jai ir buvo duoti šie valsčiai. Jos Vilkijos vietininkas Slovikas 1503 m. jau pasivirtino ten nusipirktas valdas (*РИБ*, т. 27, с. 844, 845; *LMAB RS*, f. 256, b. 4350); [D.] Dirvėnų, Viešvėnų ir Beržėnų valsčiai buvo paversti vienu laikymu, neatšaukus ten anksčiau įsitvirtinusius tijūnų. Pajamos iš šių valsčių turėjo būti teikiamos į didžiosios kunigaikštienės Elenos iždą per jos rūmininką Vaitiekų Jonaitį Kločką. Apie tai užsimenama 1534 m. Žr. *LVIA*, Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga (mikrofilmas), l. 548; plg. *LMAB RS*, f. 256, b. 3526, l. 35.

⁷³ Atviras konfliktas įsižiebė 1505 m. Bresto seime (K. Pietkiewicz, *Kiežgajłowie*, s. 36).

⁷⁴ Visai neatsitiktinai šios bylos dokumentus surinko karalienė Bona (*Lietuvos Metrika*. 25-oji Užrašymų knyga, p. 214–225). Po Stanislovo Stanislovaičio [Kęsgailos] mirties dėl šių valdų Jonui Dirmai net kelis kartus teko bylinėtis. Kaip matyti iš 1537 ir 1538 m. Žemaitijos valstiečių ūkių surašymo, minėtos valdos iš J. Dirmos buvo nusavintos (*Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, K. Jablonskio tekštą spaudai parengė A. Baliulis, Vilnius, 2003, p. 64, 65, 247, 248).

pajamas. Nors istorikai dažniausiai visus LDK valdovų domeno atkūrimo „laurus“ linkę suteikti dk Žygimantui Senajam (Žemaitijos atveju – karalienei Bonai), tačiau akivaizdu, kad tarptautinė padėtis ši darbą privertė pradėti jau dk Aleksandrą⁷⁵.

Laikui bégant klausimas darësi vis opesnis, juolab kad čia susidûrė valdovo ir diduomenės interesai. Stanislovas Jonaitis nebuvo linkęs nusileisti net valdovui. Jis turėjo asmeninę Žemaitijos ateities viziją, kurios gynimo priemones diktavo jo išdidus ir choleriškas būdas⁷⁶. Šimtmetį trukęs Kęsgailų valdymas Žemaitijoje nepraejo be pėdsakų. Krašte Kęsgailoms nebuvo lygiu oponentų. I jų įtaką pakliuvo ne tik vietas bajorija, kai kurios dk domeno valdos, bet ir Žemaičių vyskupija, kur Kęsgailos savinosis klebonų nominavimo teisę⁷⁷.

XV–XVI a. sandūros karai privertė valdovus iš bajorų reikalauti sidabrinės. Tam jiems plačiau atsivérė LDK seimo durys. Ir nors istorikai neigia to meto bajorų galimybę seime paveikti valstybės viešajį gyvenimą, šaltiniai liudija, kad palankiai susiklosčius aplinkybėms bajorų balsas čia buvo išgirstamas.

KEŠGAILŲ VALDŽIOS ŽEMAITIJOJE APRIBOJIMAS

Žemaitijoje stiprėjanti seniūno valdžia visų pirma reiškė jo asmeninio dvaro ir vietininkų galių išplėtimą. Valsčių administravimo teisė suteikė papildomų pajamų, kurias Kęsgailaičiai dalijo savo tarnybininkams. Tačiau tuo nebuvo patenkinanti žemaičių bajorai, kuriems valsčiaus valdytojo ar tijūno urėdas lygiai taip pat duodavo papildomų pajamų, už kurias atskirai nereikėjo atliliki karinės tarnybos. 1522 m. Vilniaus seime žemaičių tijūnai skundėsi valdovui, kad seniūnas, savo nuožiūra skirstydamas ar atimdamas tijūnijas, elgesi neteisėtai. 1507 m. lapkričio 29 d. patvirtintoje dk Kazimiero privilegijoje viename straipsnių teigama, kad žemaičių tijūnus renka bajorai, o tvirtina valdovas⁷⁸. Idomu, kad dk raštinėje žemaičių prašymui buvo suteiktas kiek kitoks atspalvis: „...и на то поведили въ себе вольности привилья отъ предковъ нашихъ и отъ нась, ижъбы тыи тивунства въ земли Жомоитской мы, господарь, мели имъ роздавати, а не панъ староста...“ I tai Stanislovas Jonaitis atsakė: „...тые тивунства въ земли Жомоитской, кромъ четырохъ дворовъ: Вилькеи а Велены, а Скирстомони, а Ясвоини, а волости Шовленское, здавна, за предковъ нашихъ и за нась,

⁷⁵ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, s. 129.

⁷⁶ Vienas ryškiausių požymių – tai Stanislovo Jonaičio privačiuose raštuose vartota formulė „Мы Божью милостью пан Станислав Янович, староста жомоитски“ (LMAB RS, f. 256, b. 4097). Jo charakterį atspindi ir tai, kad jis nė nesiruošė dalytis tévonijomis su broliu Mikalojumi.

⁷⁷ J. Fijalek, Kościół rzymsko-katolicki na Litwie. Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języku ludu po koniec Rzeczypospolitej, *Polska i Litwa w dziedzowym stosunku*, Warszawa, 1914, s. 281. Dėl to 1514 m. kilęs Žemaičių vyskupo ginčas su Stanislovu Jonaičiu pasiekė valdovo teismą.

⁷⁸ „Item nullos alios woiewodos et tywunos eis dabimus, solummodo quos ipsi elegerint vel eligent de districtibus suis et quos a nobis petant“ (*Lietuvos Metrika. 25-oji Užrašymų knyga*, p. 79).

предкове его и онъ самъ у подованыи своеи мели ажъ до сего часу, а предкове ихъ и они сами предкомъ нашимъ и намъ николи ся не упоминали; и жедаль нась панъ Виленский, абыхмо его зоставили водле стародавнаго обычая⁷⁹. Valdovas sutiko su seniūno nuomone, savo sprendimą motyvuodamas nusistovėjusia Žemaitijos valdymo tradicija, ir paliko jam teisę iki gyvos galvos skirti tijūnus⁸⁰. Taip dk lyg ir patenkino abi pusės, seniūnui išsaugodamas tas pačias teises, kokiomis jis valdė ir prieš tai, o tijūnams palikdamas viltį, kad jų prašymas ateityje bus įgyvendintas.

Taigi dk įsipareigojo atstatyti privilegijoje nustatyta Žemaitijos valdymo struktūrą, kurios santykį su dk valdžia buvo pakeitęs Kęsgailaičių valdymas. Teisiškai Žemaitijos seniūno institucija išsirutuliojo iš dk vietininko institucijos. Kai 1413 m. Vilniaus ir Trakų vietininkai buvo pakeisti vaivadomis, Žemaitijos vietininko institucija liko nepaliesta, nes Žemaitijos priklausomybę Lietuvos valstybei imperatoriaus teisme tebeginčio Vokiečių Ordinas. Po 1422 m. Melno taikos iš oficialių LDK ir Ordino santykį šios pretenzijos buvo pašalintos. Vietininko pareigybės virsmas į seniūno pareigybę, matyt, atitiko bendrus LDK valdžios institucijų raidos procesus, kurie Žemaitijoje nepasižymėjo kokiomis nors ryškesnėmis ypatybėmis. LDK mastu ši permaina reiškė regionų kilmingųjų korporacijų ir dk administracijos abipusį suartėjimą bei vietinės karo prievolininkų organizacijos susiformavimą. Vietos seniūnai tapo šios organizacijos dalimi. Tačiau šis bendas visai valstybei kilmingųjų sluoksnio konsolidacijos procesas Žemaitijoje buvo ypatingas tuo, kad seniūno valdžia čia įgavo ryškų asmeninį pobūdį. Nusistovint dk pavaldžių domeno pilių vietininkų ir iš vienos kilmingųjų renkamų valsčių tijūnų valdžiai, lygiagrečiai vis didesnę reikšmę įgijo seniūno vietininkų struktūra, formuojama iš seniūno asmeninių tarnybininkų⁸¹. Iš čia ir kilo pagrindiniai seniūno ir tijūnų valdžios prieštaravimai. Žemaitijos ne domeno valsčiai buvo fiskalinės erdinės valdžios struktūros, tiesiogiai nesusijusios su vietas bajoriškaja korporacija. Erdvinę bajorijos organizaciją atitiko teisminkio *pavieto* ir kariuomenės *veliavos* institucijos. Šiuo požiūriu visa už dk domeno ribų esanti Žemaitija sudarė vieną teisminį pavietą ir vieną vēliavą. Tuo tarpu iš dk domeno pilių išsirutulioje Vilkijos, Veliuonos ir Josvainių dvarai kiekvienas atskirai sudarė ir teisminį pavietą, ir vēliavą. Skirsnemunės padėtis XVI a. pradžioje nebuvo aiški⁸², o Šiaulių

⁷⁹ ЛОД, Приложения, с. XXXIV.

⁸⁰ Apie ši sprendimą žr. A. Prochaska, Nieco o starostach na Żmudzi, *Kwartalnik historyczny*, Rocznik IX, 1895, s. 663–667.

⁸¹ Iš XVI a. 4-ojo dešimtmečio pradžios šaltinių aiškėja, kad seniūno kišimas į valsčių administravimą pasireiškė ne tik skirstant vietininkus, bet ir miestelių vaitų pareigybės. 1530 m. buvęs Ariogalo vaitas Jokūbas Taučaitis (*Якуб Товчевиц*) apskundė naujajį Ariogalo tijūnų Šimkų Mitkaitį, kuris ji pakeitė savo žmogumi, nors ji (Taučaitis) į šias pareigas buvo skyręs seniūnas (Stanislovas Stanislovaitis [Kęsgaila]) bei patvirtino valdovo siūsta komisija (Kaptis Vosiljevičius, Stanislovas Skapas ir Andrius Mackavičius) (*LVIA*, Lietuvos Metrika. 17-oji Užrašymų knyga (mikrofilmas), l. 147v, 148).

⁸² Valdovo Skirsnemunės dvaras su Raseinių valsčiu jau nuo XV a. I pusės sudarė vieną administracinių vienetą. 1528 m. Skirsnemunės bajorai, matyt, buvo surašyti į Raseinių bajorų sąrašą. Tačiau duomenų apie Skirsnemunės vēliavininką neturime, o Raseinių vēliavininkas minimas tik nuo XVI a. vidurio. Žr. šio darbo 70-ą nuorodą.

valsčius turėjo tik teisminio pavieto statusą. Vietos bajorija čia nesudarė atskiro vėliavos ir karo atveju, matyt, stojo po bendra Žemaitijos vėliava. Visų Žemaitijos bajorų pavaldumas Žemaitijos seniūnui pasireiškė dviem funkcijomis. Viena vertus, seniūnas buvo visos Žemaitijos pašauktinės karinės organizacijos vadė, kita vertus, jis buvo vyriausiasis Žemaitijos teisėjas, į kurio teismą (apeidami seniūnų-laikytoją) galėjo kreiptis ir domeno bajorai⁸³.

Nors seniūno valdžia Žemaitijoje buvo vyraujanti, tačiau visos administracijos ryšių sistemos centre buvo tijūno institucija. Iš esmės jis buvo tarpininkas tarp valdovo deleguoto seniūno ir vietinės bajorijos. Teisiškai tijūnus rinkdavo visa Žemaitijos bajorų organizacija, nors faktiškai pareigybės buvo išskirstomos įtakingiausiems vienos bajorams ir seniūno tarnybininkams.

1522 m. byla rodo, kaip dk Kazimiero privilegijoje numatytas Žemaitijos administravimo mechanizmas skyrėsi nuo XV a. antrojoje pusėje – XVI a. pradžioje veikusios valdymo sistemas. Struktūrų lygiu ji buvo praplėsta seniūnui asmeniškai atskaitingų vietininkų (seniūno tarnybininkų) institucija, dubliavusia tijūnų funkcijas, bet nesusijusia su vietas bajorija. Naudodamasis tuo, kad tijūnų kompetencija ir rinkimo praktika teisiškai nebuvo reglamentuota, seniūnas ne tik galėjo keisti tijūnų valdžios mastą, bet ir kontroliuoti tijūnijų paskirstymą. Kadangi dk prerogatyva tvirtinti naujai išrinktus tijūnus buvo „apmirusi“, tai ir tijūnų teisė rinkti seniūnų buvo mažiau nei pastebima. Bene aiškiausiai tai matome iš Žemaitijos administravimo po Stanislovo Jonaičio mirties. Oficialiai dar nepatvirtinus naujojo seniūno, jo funkcijas jau 1527 m. pradžioje atliko Stanislovo Jonaičio sūnus Stanislovas⁸⁴. Taigi tijūnų reikšmė vietinėje visuomenėje aiškiai mažėjo. Vienintelį jų išskirtinės padėties visuomenėje garantui buvo dk Kazimiero duota ir kitų valdovų patvirtinta privilegija.

1522 m. žemaičių tijūnų byla tapo dideliu Kęsgailaičių politiniu pralaimėjimu, nužymėjusiu šios giminės įtakos ne tik Žemaitijoje, bet ir visoje LDK pabaigą. Tačiau vargu ar žemaičių tijūnai, pateikę skundą Lietuvos valdovui, to siekė. Iš esmės byla buvo nukreipta ne tiek prieš seniūno asmenį, kiek prieš jo vietininukus⁸⁵. Kelios kartos iškiliausią žemaičių bajorų giminę išaugo Kęsgailaičių pašonėje. Bylos iškėlimo metu tijūnų pareigybes Žemaitijoje éjo Mikalojus Valadkaitis, Stankus ir Petras Bilevičiai, Andrius Rukavičius, Andrius ir Vaitiekus Bartošaičiai, Vaitiekus Orvydaitis ir, regis, dar gyvas buvęs Stanislovas Sirevičius. Kaip rodo šių bajorų turtinė padėtis, jie negaléjo būti beatodairiškai nepatenkinti se-

⁸³ Dk domeno valdų riba bajorijos gyvenime neturėjo didesnės reikšmės, nes dauguma bajorų turėjo valdų abipus jos.

⁸⁴ 1527 01 07 d. Kražiuose jis jau sprendė bylas, tituluodamasis „старостичъ жомоитъски“ (LMAV RS, f. 256, b. 4294). Vyriausiojo Žemaičių teisėjo pareigas jis éjo dar Stanislovui Jonaičiui gyvam esant. Tai matome iš 1524 11 19 d. Kražiuose vykusio teismo nuosprendžio (Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 1, с. 244). Ko gero, jau tada Stanislovas Jonaitis rengé savo sūnų seniūnu pareigoms.

⁸⁵ Neatsitiktinai po Jono Stanislovaičio mirties seniūnu žemaičių bajorai išsirinko jo sūnų Stanislovą (Lietuvos Metrika. 12-oji Užrašymų knyga, p. 488).

niūno valdžia⁸⁶. Apie šios socialinės grupės prigimtį neįmanoma kalbėti neišsiaiskinus XVI a. pradžios Žemaitijos tijūnų kilmės klausimo. Neskirdami jam daug vienos, vis dėlto pastebékime, kad Bilevičių⁸⁷, Orvydų, Sirevičių⁸⁸ žemaitiška kilmė nekelia didesnių abejonių. Su kiek didesnėmis išlygomis galime teigti, kad Andrius Rukavičius tikriausiai buvo žemaitis⁸⁹. Tuo tarpu nėra nė menkiausių abejonių, kad abu Valadkaičiai⁹⁰ ir Vaitiekus Bartošaitis⁹¹ buvo žemaičiai bent jau iš motinų pusės. Dar svarbiau tai, kad Sirevičių ir Valadkaičių atveju galime teigti, jog tijūnų statusą jie paveldejo iš tévų. Remiantis XVI a. duomenimis, tijūnų statuso paveldetojais buvo ir Bilevičiai bei jų giminaičiai Stankevičiai, Orvydai, Viekiavičiai, Radavičiai⁹² ir kt.

Tad Kęsgailų giminės valdžia ilgą laiką sugyveno su įtakingiausiomis Žemaitijos bajorų giminėmis. Pastarųjų santykį su valdovu ir seniūnu išraiškingai iliustr-

⁸⁶ Čia naudojamės 1528 m. kariuomenės surašymo duomenimis (žr. *РИБ*, t. 33). Ariogalos ir Pajūrio tijūnas Mikalojus Valadkaitis Viduklėje išrengė 5 žirgus (*ibid.*, c. 232), o Ariogaloje – dar vieną (*ibid.*, c. 208); [D.] Dirvėnų tijūnas Stankus Bilevičius Raseiniuose – 6 žirgus (*ibid.*, c. 212); Beržėnų ir Karšuvos tijūnas Andrius Rukavičius – 11 žirgų Viduklėje (*ibid.*, c. 232) ir dar vieną Beržėnuose (*ibid.*, c. 225); Viduklės tijūnas Andrius Bartošaitis – 2 žirgus Kelmėje (*ibid.*, c. 229) ir vieną Karšuvoje (*ibid.*, c. 215); už [M.] Dirvėnų tijūnų Venclovą Bartošaitį 3 žirgus Viduklėje išrengė jo našlė (*ibid.*, c. 214, 232); už Rietavo tijūnų Vaitiekų Orvydaitį Pajūrio valsčiuje stojo du jo sūnūs (*ibid.*, c. 218), o nuo Kelmės valdų jie išrengė 6 žirgus (*ibid.*, c. 229); už Beržėnų tijūnų Stanislovą Sirevičių Viduklėje 19 žirgų išrengė jo sūnūs (*ibid.*, c. 232).

⁸⁷ E. Saviščevas, Bilevičių giminės kilmė ir genealogija XV–XVI a., *Lituanistica*, 2001, Nr. 4(48), p. 3–22.

⁸⁸ Orvydų protėvis minimas dar XV a. 4-ajame dešimtmetyje (*LMAB RS*, f. 37, 799; *ibid.*, f. 256, b. 3528, l. 4; *Lietuvos Metrika. 6-oji Teismų bylų knyga*, p. 269, Nr. 398). Apie Sirevičius žr. šio darbo 32-ą ir 34-ą nuorodas.

⁸⁹ Atrodo, jų galima sieti su 1417 m. minimu Medininkų bajoru Ruku (*Рукови*). Žr. K. Jablonskis, Nauji Vytauto laikotarpio aktai, *ibid.*, p. 428.

⁹⁰ Mažai abejotina, kad Valadkaičiai kilo iš XV–XVI a. sandūroje gyvenusio ir 1497 m. Viduklės tijūnu buvusio Valadkos Sakaičio (*LMAB RS*, f. 256, b. 3528, l. 30). Sakaičio žmona buvo Milžavėnų tévonė Elžbieta (*Codex Mednicensis...*, t. 1, p. 181, 182; plg. *ibid.*, p. 158, 159).

⁹¹ 1523 m. Vaitiekus Bartošaitis, prašydamas iš valdovo pievų Garduose (Telšių valsč.), savo protėviu vadino Telšių bajorą Senką Nemeikaitį (*Сенько Немеиковичъ*) (*Lietuvos Metrika. 12-oji Užrašymų knyga*, p. 222). Valdų turėjo ir apie Aukštadvarį bei Stakliškes (Trakų paviete) (*LMAB RS*, f. 256, b. 2677; *Описание документов и бумаг, хранящихся в московском архиве Министерства Юстиции*, Москва, 1915, т. 21, с. 224).

⁹² Viekiavičių ir Radavičių atvejai ypatingi tuo, jog turimi duomenys rodo, jog šių giminėi atstovai tijūnais buvo ne tik iki 1522 m. bylos su seniūnu, bet ir vėliau. Apie tijūnų Radą užsimenama 1491 m. Žemaitijos seniūno rašte (originalas – *LMAB RS*, f. 37, b. 797; K. Jablonskio nuorašas – *ibid.*, f. 256, b. 3688). Rado sūnus Jonušas Radaitis kaip Patumšės tijūnas minimas 1523 m. (*LMAB RS*, f. 256, b. 4080). Jo sūnus Stanislovas tijūnu tapo XVI a. viduryje. Mikalojus Viekiavičius Tendžiogalos tijūnu buvo 1518 m. (*LMAB RS*, f. 256, b. 3618). Jo sūnus Martynas buvo Rietavo tijūnu (1530–1533). Turimi duomenys leidžia manyti, kad Rado giminės lizdas buvo Kražių valsčiuje. Tuo tarpu Viekiavičiai, ko gero, buvo kilę iš Uptytės, o iš Žemaitiją atsikraustė Mikalojui Viekiavičiui vedus Pašilės tévonę Liudmilą Jonaite (*РИБ*, т. 20, с. 1170, 1178).

ruoja 1524 m. kivirčas, kilęs tarp dk ir Žemaičių seniūno. Lietuvos valdovui nusprendus atiduoti Šiaulių valsčių Vilniaus vyskupui, tam karštai pasipriešino Stanislovas Jonaitis. Jis nusiuntė pas valdovą pasiuntinius, kurie pranešė Žemaičių seniūno, tijūnų ir bajorų pasiryžimą neįsileisti vyskupo⁹³. Iš to matyti, kad tijūnai laviravo tarp valdovo ir seniūno, stengdamiesi išsikovoti sau palankesnes pozicijas, ir tai neleidžia abejoti juos buvus atskira politine jėga, turėjusia savų interesų, į kuriuos teko atsižvelgti ir valdovui, ir seniūnui.

IŠVADOS

Taigi XV a. II pusės Kęsgailų giminės įsigalėjimas Žemaitijoje sietinas ne vien tik su valdovo parama šiai giminei. Be abejonės, dk suteiktys išplėtė Kęsgailų ekonominę bazę Žemaitijoje, o geri asmeniniai santykiai palankiai atsiliepė Kęsgailų politinei karjerai. Tačiau vargu ar ši giminė būtų sąmoningai susiejusi savo asmeninį dvarą su Žemaitijos administravimo sistema, jeigu nebūtų turėjusi vienos bajorų viršūnės palankumo.

Pradiniame Žemaitijos seniūno ir tijūnų pareigybų formavimosi etape (XV a. I puseje) didžioji žemaičių bajorijos dalis Kęsgailos atžvilgiu buvo nusistačiusi priešiškai, tačiau įtakingiausius bajorus (Kantauto giminę) valdovui ir Kęsgailai buvo pavykę palenkti į savo pusę. Aiškus vietinės bajorijos suartėjimas su Kęsgailų giminė įvyko XV a. viduryje, kai seniūnu tapo Jonas Kęsgailaitis. Iki pat 1522 m. seniūno ir vienos bajorų santykiai klostėsi be didesnių krizių.

XV a. II pusėje – XVI a. pradžioje seniūno aplinkoje išskristalizavo kelios žemaičių bajorų giminės, karta iš kartos paveldėjusios teisę į Žemaitijos valsčių valdytojų-tijūnų pareigybes. Dar iš XIV a. paveldėta silpna Lietuvos valdovo valdžia Žemaitijoje (ypač už dk domeno buvusioje dalyje) leido seniūnui išplėsti savo kompetenciją ir perimti dalį valdovo funkcijų (žemėvaldos dalijimo, teismo). Taigi tijūnų pavaldumas valdovui nenusistovėjo, o Kęsgailos tapo vienintele jėga, turėjusia įtakos tijūnų karjerai.

Kęsgailos savo valdžią Žemaitijoje įtvirtino griežtindami valstybės valsčių administravimo kontrolę. Šalia teisiškai valstybės pareigūnais buvusių tijūnų Kęsgailos skyrė tik jiems atskaitingus savo tarnybininkus-vietininkus, kurie dažnai buvo nevietiniai. Pastarieji kėlė tijūnų nepasitenkinimą, nes savinosi dalį iš valsčių gaunamų pajamų ir mažino jų įtaką visuomenėje. Tad Kęsgailų ir Žemaitijos bajorijos viršūnės (tijūnų) interesai išsiskyrė.

XVI a. pradžioje suintensyvėjusios valdovo pastangos iš valstybės regionų ir bajorų korporacijų gauti papildomų pajamų į valstybės iždą sudarė palankias sąlygas Žemaitijos tijūnams spręsti jų santykį su seniūnu klausimą seime. Su-

⁹³ ЛОД, Приложения, с. XXXVII–XLI. Čia pateiktas dk laiškas seniūnui Stanislovui Jonaičiui. Panašaus turinio laišką valdovas pasiuntė ir žemaičių bajorams, iš kurio matyti, kad prieš tai pas valdovą buvo atvykę du žemaičių pasiuntiniai – Venclovas ir Mikalojus (Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 3, с. 34–35). Ko gero, tai buvo [M] Dirvėnų tijūnas Venclovas Bartošaitis ir Ariogalos tijūnas Mikalojus Valadkaitis.

tvirtinti silpstančią savo padėti visuomenėje tijūnai siekė iš valdovų gautomis privilegijomis.

Gauta 2004 03 05

Eugenijus Saviščevas

KĘSGAILAS' SAMOGITIA. SOME REMARKS ABOUT KĘSGAILAS' KIN POWER IN SAMOGITIA (1442–1527)

S u m m a r y

From the beginning of the 15th century the Kęsgailas kin took root in Samogitia as local prefects (Slavic – *starosta*; Latin – *capitanei*). Four numbers of this kin ruled Samogitia from generation to generation as their own duchy (from 1412 to 1532). It is not easy to explain such a state, because the kin did not come from Samogitia. Kęsgaila (Christian name Mykolas) was the son of Valmantas and grandson of Bukšys. All these people are mentioned in sources as members of the Court of the Grand Duke of Lithuania. From the middle of the 14th century the main residence of the kin was located around Deltuva (near Ukmurgė) in Lithuania. In 1412 the Grand Duke of Lithuania Vytautas sent Mykolas Kęsgaila to Samogitia as his deputy. In 1432 the new Grand Duke Žygimantas recalled him. In 1440 after the overturn of Žygimantas the new Grand Duke Kazimieras sent him to Samogitia again. But at that time Samogitian nobles (*bayors*) resisted Kęsgaila and to the will of the lord. They drove Kęsgaila out. In 1442 the Grand Duke of Lithuania was forced to grant the privilege to Samogitia in order to calm nobles of this district. According to them the Grand Duke had no right to send his prefects and governors (*tivun*) of smaller districts (*volost, districtus*). He had just the right to confirm officials elected by Samogitian nobles. In spite of the privilege the Grand Duke demanded that Kęsgaila would remain in the office of prefect. So the strengthening of Kęsgailas' kin in Samogitia from 1442 should be explained taking into consideration mutual intercourse among the Grand Duke, the Kęsgailas kin and Samogitian nobility.

Samogitian nobility did not sympathize with Mykolas Kęsgaila. In 1418 this man commanded the Lithuanian forces that suppressed rebellion in Samogitia. A lot of local noblemen were executed. Their kinsmen never forgot it, and after 1442 Kęsgaila was forced to rule through trustworthy agents. His own manors in Samogitia were ruled by his wife (her origin is not clear). He filled prefect office by one of the most influential Samogitian noble Kantautas as vice-prefect. The Grand Duke granted Kantautas a big land-ownership for his loyalty. Thus, the Kantautas kin's influence rose too. After Kęsgaila's death (about 1450) Kantautas supported Kęsgaila's son Jonas as a candidate to Samogitia prefect office, and the Grand Duke gave him another manor again.

Until 1527 we have no data about the elections of Samogitia's prefects. Kęsgailos' kin members inherited prefect office without any problems. During all this time we have no information about the dissatisfaction of local nobility. From the middle of the 15th to the beginning of the 16th century a few Samogitian noble families (Bilevičiai, Sirevičiai, Orvydai, Radavicičiai, Valadkevičiai and others) were promoted. Their members ruled small Samogitian districts as *tivuns* from generation to generation. The prefect, who controlled the State property, gave the land to these families for ownership. Therefore, on the turn of the 15th and 16th centuries influential Samogitian noble families could not be discon-

tented. But the situation was gradually changing. Kęsgaila's offsprings, being prefects of Samogitia, influenced the distribution of all local offices. As sources show, in the second and third decade of the 16th century Kęsgailas' private court officials (*marszalek* (lat. *marshalkus*), *treasurer*, *kuchmistr* (lat. *magiter coquine*), *scribe*) were coupled with *tivun* alone. The majority of these officials were not of Samogitian origin. It means that part of influential Samogitian families lost theirs offices and social positions. Therefore, at the time of Lithuania's *Seim* (parliament) in 1522 Samogitia's *tivuns* and nobility applied to the Grand Duke demanding to renew the practice of *tivuns* office elections.

After the death of Stanislovas Kęsgaila in 1527 Samogitian nobles elected his son a new prefect. The Grand Duke confirmed him, but the competence of the prefect was limited. Since this time the Grand Duke took over the rights to confirm the elected officials of 13 districts. The prefect saved his right for 8 more districts.